

'Can we handle the truth?'
Over de spanning tussen waarheid en illusie

Marleen Moors

"Everybody lies -- every day;
every hour; awake; asleep;
in his dreams; in his joy; in his mourning,"
-Mark Twain 1882-

Inleiding

In de film *A Few Good Men* (1992) schreeuwt Tom Cruise tegen officier Jack Nicholson: "I want the truth!", waarop Nicholson terugschreeuwt: "You can't handle the truth!" Waarheid is een veelbesproken en beladen thema, al denken we alleen maar aan de sociaal-politieke situatie in het Midden-Oosten, waar iedere partij een andere visie heeft op de waarheid. Wie heeft er gelijk?

"Waarheid" heeft iets zuivers, iets verhevens, iets superieurs: waarheid in onze tijd is nog steeds een erfenis van Plato, waar het als één essentie wordt gezien, als één geheel, als één zuivere staat van zijn. Als iets waar is, is het écht, en is het 'goed'. Als iets bewezen waar is, dan geeft dat ruimte, het lucht op. We willen geen onduidelijkheid, geen onzekerheid. Desalniettemin lijkt "de waarheid" niet als éénvormig geheel te bestaan: zijn er niet net zoveel waarheden als meningen, niet net zoveel waarheden als standpunten?

Het thema van deze avond is *The Romantic Escape*: een romantische vlucht uit de dagelijkse werkelijkheid, of een vlucht die *in essentie* romantisch is. In onze Westerse postmoderne maatschappij beschouwen wij de term 'romantisch' als iets wat van nature gerelateerd is aan liefdesrelaties en ook impliciet betrekking heeft op exclusiviteit: de romantische ervaring is iets tussen twee geliefden. Voor een derde is immers geen plaats. Het romantische moment tussen twee mensen is een tijdelijke idylle, een in-elkaar-opgaan waarbij de buitenwereld momenteel niet meer bestaat. Het romantische moment kan bestaan uit een blik, een sfeer, een aanraking (of een reeks aanrakingen), uit stilte, uit delen, emotionele of fysieke intimiteit maar vooral, en allerbelangrijkst, de illusie dat men niet meer alleen is. We verlangen naar romantiek omdat het ons verheft uit de dagelijkse sleur van alledag, ons verbindt met de kern van de ander en het gevoel van alleen zijn in deze wereld oplost terwijl het ons relateert aan iets totaal nieuws: de andersheid van de Ander. Daar waar mensen eeuwen geleden gewoon werden uitgehuwelijkt, wordt de start van de moderne liefdesrelatie veelal getekend door emotionele en fysieke aantrekkingskracht, verlangen, (soms) smachten, idealisatie, keuze en uiteindelijk verbintenis. Vaak wordt het liefdesobject gezien als ideaal, über-mooi, bijzonder en uniek. Een diep verlangen wordt uiteindelijk door de ander vervuld. Wat dit romantische moment blootlegt, is echter niet zozeer de perfectie van de geliefde, maar een dieper psychisch verlangen van de verliefde zelf: *sehnsucht*.

Sehnsucht, een onvertaalbare Duitse term (*Krankheit des schmerzlichen Verlangens*) -veel gebruikt door de Engelse auteur C.S. Lewis- is het verlangen naar iets onbereikbaars dat men dolgraag wil maar niet denkt te kunnen bezitten. Verre oorden, zonnige stranden, grote liefdes, het is iets dat het hart vervult zonder te weten wat precies. Het is het verlangen naar een 'thuis', naar innerlijke rust, naar 'er eindelijk zijn'. Romantische zielen lijden niet zelden aan *Sehnsucht*: ze smachten altijd naar iets

mooiers, iets beters, iets *perfecters*. In de beginfase van de romantische verbintenis tussen twee mensen speelt het verlangen naar perfectie, heelheid, schoonheid een dominante rol. De ander is geweldig! Enige illusie is er niet bij: de ander is perfect en we blijven voor altijd samen!

Maar in hoeverre is de ander Anders? In hoeverre is de andere mens *kenbaar*? En kennen wij onszelf goed genoeg om onze innerlijke roerselen te begrijpen wanneer wij een ander liefhebben of wanneer wij voor grote levenskeuzes staan? Zien wij de werkelijkheid zoals deze wérkelijk is, of worden feiten zó gekleurd dat ze onze doelen dienen, bewust of onbewust? En is er wel één werkelijkheid?

1. Er zijn waarheden, maar geen waarheid

Hoe vaak horen we mensen niet zeggen: "ik wil dat je eerlijk tegen me bent!" of "ik wil dat je de waarheid vertelt!" Ondanks het feit dat de meeste mensen dénken de waarheid te willen horen in specifieke situaties, leven wij individueel en collectief in een net van leugens en sociaal-politieke fatsoenlijkheden. We liegen niet alleen anderen voor maar ook onszelf. We liegen om te overleven. Op dit moment liegt een man of vrouw dat hij of zij moet overwerken, of liegt iemand tegen zijn baas dat hij ziek is en draait zich nog even lekker even om in bed; op dit moment liegt iemand dat die jurk haar beste vriendin wél goed staat, of dat de aangebrande braadworst die je beste vriend heeft gemaakt eigenlijk heel erg lekker is. We liegen onszelf toe dat een dure tas van \$1000 euro nog best van de creditcard kan, dat je niet kunt gaan sporten omdat je te moe bent of dat je in de slechte relatie blijft omdat het anders zielig is voor je partner. Een leugentje om bestwil is sociaal gezien een geschenk uit heldere hemel: we zouden diep ongelukkig worden van enkel de waarheid spreken, omdat een reeks van veilige verbintenissen door een te grote hoeveelheid eerlijkheid op het spel zou komen te staan. Er is nog zoiets als rekening houden met de gevoelens van de ander en het behouden van goede vriendschappen en relaties. Niemand wil zich sociaal uitgesloten voelen. We liegen onszelf en elkaar toe om geliefd te zijn en geliefd te blijven. Toch is er, onder ons, een gradatie van leugenachtigheid te kenmerken: een leugentje om bestwil mag omdat het motief zuiver zou zijn (de ander besparen), maar een opzettelijke leugen om een ander te kwetsen of pijn te doen niet. De morele kwaliteit van de leugen hangt dus af van het motief van de leugenaar. Toch liegen de meeste mensen niet uit kwaadheid maar uit angst voor schaamte. De leugenaar verbergt iets wat het daglicht niet verdraagt, en dat weet hij of zij. Het leugentje om bestwil kennen we allemaal, maar we veroordelen anderen snel wanneer zij in het openbaar liegen.

Toen Bill Clinton in 1998 op nationale televisie loog over zijn seksuele relatie met Monica Lewinsky, werden hem zijn seksuele escapades niet zozeer kwalijk genomen, maar het feit dat hij op *live television* loog tegen het Amerikaanse publiek. In deze zaak waren er een aantal feitelijkheden: Clinton was getrouwd, 20+ jaar ouder dan Lewinsky, in een machtspositie, waar Lewinsky een jonge ambitieuze vrouw was die (allermindst een slachtoffer) in een wereld van prestige en macht werd meegezogen. Wanneer het gaat over de openbaring van verborgen, "schaamtevolle" privé gegevens, is het éénvoudig om de ander hard te veroordelen als zijnde een slecht, onverantwoordelijk mens. Desalniettemin is liegen en de eigen kwetsbaarheid en schaamte verbergen diep menselijk, ondanks de immoraliteit ervan en de schade die het anderen berokkent. Liegen is een manier om te verhullen wat door niemand gezien mag worden, soms zelfs niet door de leugenaar zelf. (Denial of ontkenning)

Wanneer existentiële filosoof Jean-Paul Sartre hier vanavond aan tafel zou zitten, zou hij mijn verhaal waarschijnlijk beamen en één ding vol overtuiging stellen: ieder mens leeft in *mauvaise foi* of te kwader trouw: we liegen onszelf de hele dag voor. Naar waarheid leven is uiterst moeilijk, zo niet onhaalbaar; niet zozeer omdat we geen goede intenties hebben, maar omdat we de verantwoordelijkheid voor onze keuzes voortdurend proberen te ontvluchten. Kiezen gaat gepaard met het risico dat de keuze de verkeerde is. Deze angst voor vrijheid, waarbij men de risico's op falen niet wil lopen, wordt gesust met het alternatief van veiligheid, gegrond in zachte maar heel persoonlijke leugens (e.g. excuses). Wanneer we tegen een ander liegen, liegen we eerst onszelf voor en dán de ander. We liegen onszelf voor dat wat we doen een goede reden heeft, dat het verantwoord is gebaseerd op specifieke waarden (zoals geld of een grote liefde). Je steelt de auto omdat je geld nodig hebt (geld is een waarde) of je verraadt je beste vriend tijdens een sollicitatiegesprek wanneer je beiden dezelfde baan wilt, omdat die baan toch echt beter bij jou past (status is een persoonlijke waarde). Een ander is immers niet echt te bekritisieren op persoonlijke waarden, omdat deze immers persoonlijk zijn. Waarheid, met name wanneer er andere partijen een rol spelen met een ander verhaal, wordt altijd gekleurd door intentie, verlangen, het willen behouden van zelfrespect en een solide zelfbeeld, ongeacht de partij. Alle partijen brengen hun eigen projecties, illusies en verwachtingen mee. Wat betreft gevoel spreken zijn allemaal de waarheid; je voelt je immers zoals je je voelt. Wat betreft psychologische illusies spreken zij allen leugens doordat ze hun eigen zelfbeeld verdedigen. Wat betreft echte schuld, weten alleen degenen die een ander (bewust) gekwetst hebben wat ze gedaan hebben, al kunnen zij zichzelf "vrijspreken" vanwege persoonlijke motieven en waarden.

II. Illusie & (zelf)bedrog

Helaas, we ontkomen allen dus niet aan zelf-illusie, het is een menselijk gegeven. Mensen houden van illusie. We hebben illusie nodig om de onzekerheid en de andersheid van de ander te accepteren. De imperfectie van de ander confronteert ons ook met onze eigen gebreken. In zekere zin is het waar wat Nicholson zegt: 'we can't handle the truth'. We kunnen de waarheid over het leven niet aan, over de kwetsbaarheid van het menselijk lichaam en de menselijke psyche, over de potentie tot geweld die we allen hebben, over de eindigheid die ons allen confronteert met onze ultieme nietigheid in het universum. We creëren gezamenlijk en individueel illusies om ons veilig en goed te kunnen voelen. En dat is goed zo. Illusie is ons gegeven om rustig te kunnen leven en om te kunnen genieten. Wil dat zeggen dat we oneerlijk mogen zijn naar de ander, dat we bewust illusies mogen scheppen om de ander pijn te doen? Allerm minst, de ander bewust kwetsen blijft een onethisch gegeven. Zelfs de overtuiging van het eigen gelijk zal Sartre betogen, indien het niet over feitelijkheden gaat maar over ethische correctheid en moraliteit is, vanuit existentialistisch perspectief een illusie. Het zoeken naar waarheid achter de feiten is iets anders dan zoeken naar "de ultieme waarheid". Zoeken naar "de waarheid" houdt in dat men veronderstelt dat deze er is, dat het leven niet contingent (random) is maar dat het gegrond is in een oerprincipe, iets dat fundamenteel waar is en dat alles dus een ultieme betekenis heeft.

Richard Rorty (1931-2007), een bekend pragmatisch filosoof uit de Verenigde Staten, was ervan overtuigd dat één absolute waarheid niet bestaat. "Waarheid" is wat we afgesproken hebben dat het is. Waarheid is consensus. Wat mensen zelf onder waarheid verstaan is een subjectief, persoonlijk proces. Iedere mens interpreteert "de waarheid" naar de eigen persoonlijke omstandigheden. Wie je bent (geslacht, naam,

leeftijd, sociaal-economische positie, verleden) bepaalt hoe jij je werkelijkheid kleurt. Dit wil niet zeggen dat alles kan en alles mag, maar dat wij samen, als samenleving, onbewust hebben afgesproken wat waar is en wat niet, en wat waardevol is en wat niet. Handel je daar buiten, dan word je daar (psychologisch) voor gestraft. Tegelijkertijd hebben we een innerlijke wereld met eigen normen en waarden, eigen beelden over wat waar is en wat niet. Wanneer we één of meerdere personen treffen met een ander waarheidsconcept én met persoonlijke illusies over het eigen zelfbeeld, dan kan dat wel eens botsen. Volgens Nietzsche (1844-1900) was er geen waarheid, maar enkel interpretaties. Dit laatste maakt het moeilijk wanneer we naar de waarheid zoeken binnen een conflict. We weten dus nooit of dat wat we geloven ook daadwerkelijk waar is: ons waarheidsconcept wordt teveel gekleurd door ons eigen zelf en onze eigen voorkeuren. Wanneer we accepteren dat er geen ultieme waarheid is, is er dus maar één oplossing bij een conflict: beter leren communiceren óf loslaten.